

ПРЕВЕНТИВНІ ТА КОРЕКЦІЙНІ МОЖЛИВОСТІ ЩОДО ПРОЯВІВ ФІЗИЧНОГО НАСИЛЬСТВА СЕРЕД ДІТЕЙ

В статті розглянуто теоретичні та прикладні аспекти профілактики та корекції виявів фізичного насильства серед дітей. Автором відображено результати дослідження особливостей проявів фізичного насильства дітьми. Окреслено моделі пояснення насильницької поведінки серед дітей, що мають прикладний характер. Здійснено огляд інноваційних моделей профілактики та корекції протиправної поведінки, що сприяють зміні правосуддя щодо дітей з карального на відновне, опираються на принципи нерепресивного втручання.

Ключові слова: фізичне насильство, прояви фізичного насильства дітьми, діти, профілактика, корекція, протиправна поведінка, злочинність неповнолітніх.

В статье рассматриваются теоретические и прикладные аспекты профилактики и коррекции физического насилия среди детей. Автором отражены результаты исследования особенностей проявления физического насилия детьми. Очерчены модели объяснения насильственного поведения среди детей, которые имеют прикладной характер. Осуществлен обзор инновационных моделей профилактики и коррекции противоправного поведения, которые способствуют изменению правосудия относительно детей из карательного на восстановительное, опираются на принципы нерепрессивного вмешательства.

Ключевые слова: физическое насилие, проявления физического насилия детьми, дети, профилактика, коррекция, противоправное поведение, преступность несовершеннолетних.

Актуальність дослідження. Небезпека проявів фізичного насильства особливо гостро постає, коли застосовують його діти. Сьогодні проблема застосування насильства серед дітей надзвичайно актуальна. Хоча зведення правоохоронних органів засвідчують зниження рівня дитячої злочинності, ми не можемо впевнено констатувати зниження рівня насильства в дитячому середовищі. Згідно з дослідженням Українського інституту соціологічних досліджень ім. О. Яременка, 38% учнівської молоді щонайменше раз на рік взяли участь у бійках, 32% – зверталися до медиків з травмами. Хлопці демонструють агресивну поведінку втричі частіше, ніж дівчата (60% проти 20%). Дівчата рідше потрапляють у бійки та, відповідно, і травмованих серед них також у 1,5 – 2 рази менше, ніж серед хлопців. З віком кількість тих, хто звертається по медичну допомогу через травмування в бійках зменшується – з 35% до 23%. [1, с.107].

Напрямки профілактичної роботи з дітьми, що проявляють фізичне насильство, мають виходити з розуміння природи фізичного насильства, його статусу в сучасному суспільному житті та можливостей його контролю. Найбільш складним питанням є розуміння природи фізичного насильства. Давня міфологія і філософія не змогли

пояснити природу фізичного насильства, виходячи з теокосмічної та природної нерівності людей, а сучасна наука – виходячи з деонтологічної рівності та соціальної справедливості. Дослідження проблем насильства та протиправної поведінки з боку дітей, а також шляхи попередження цієї проблеми торкалися в своїх працях П.П.Андрушко, В.М.Кудрявцев, В.А. Ігошев, Г.М.Міньковський, А.П.Тузов, Я.И.Гілінський, Т.П.Авельцева, А. Бова, К.Вильсон, Ш.Волин, Т.Журавель, А.Ф.Зелинський, Н. Зиновьева, Г. Ковганич, О.Г. Колб, В.И. Кривуша. Проте специфіка проявів фізичного насильства дітьми обумовлює потребу в формуванні напрямків профілактичної роботи, виходячи з результатів моніторингу сучасного стану справ.

Мета статті – розглянути можливості попередження та корекції проявів фізичного насильства серед дітей. Мета статті вимагає вирішення наступних завдань:

1. Дослідити особливості проявів фізичного насильства дітьми.
2. Окреслити теоретичні та прикладні основи превентивних, корекційних стратегій зниження рівня насильницької поведінки серед дітей.
3. Здійснити аналіз тривірневої моделі профілактики фізичного насильства в середовищі дітей.

Результати дослідження.

Специфічною ознакою насильницької поведінки дітей є високий рівень латентності. Чи не єдиним джерелом офіційної фіксації таких випадків є зведення органів внутрішніх справ про рівень протиправної поведінки дітей. Ретельніший аналіз динаміки злочинності неповнолітніх дозволяє виявити ряд важливих обставин:

- рівень протиправної поведінки неповнолітніх відрізнялися найбільш інтенсивними темпами її зростання, – в середньому на 14-17% кожних п'ять років;

- зростання делінквентної поведінки дітей відбувався на тлі скорочення або украй незначного в окремі роки збільшення спільної чисельності цієї вікової групи в населенні;

- злочинність неповнолітніх зростала, не дивлячись на те, що в окремі періоди каральна практика відносно цієї категорії населення була досить суворою;

- вельми істотну поправку в статистичну картину стану і динаміки злочинності дітей може внести повніший облік такого явища, як латентність, коли через низький рівень виявлення, дефектів реєстрації скоєних підлітками злочинів, фактичний рівень цієї злочинності, якщо судити за оцінками фахівців-експертів, в 3-4 рази вище, ніж офіційно відображеного статистикою. Практика боротьби із злочинністю неповнолітніх постійно приводить не лише до відомих спотворень спільної картини даного явища за рахунок неповноти реєстрації кримінально караних діянь, але і до неточної або навіть неправильної кримінально-правової політики по відкритих кримінальних справах, що розслідуються, за визначенням і виконання покарання.

Попередження випадків фізичного насильства розглядається як система соціальних і спеціальних заходів, спрямованих на усунення причин і умов, які сприяють вчиненню насильства, припинення насильства, яке готується або вже почалося, притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні насильства, а також медико-соціальна реабілітація жертв насильства. До загальносоціального попередження насильства відноситься вся сукупність заходів держави, суспільства, органів місцевого самоврядування, яке здійснюється у вигляді діяльності органів по контролю за додержанням прав і свобод особи. Спеціальні

заходи з попередження насильства залежно від моменту їх здійснення поділяються на заходи профілактики і заходи припинення. Спеціальні заходи з попередження насильства здійснюються, згідно з Законом України «Про попередження насильства в сім'ї», здійснює служба дільничних інспекторів міліції та кримінальна міліція у справах дітей.

Важливим моментом системи обліку дітей КМСД є те, що це недиференційований облік всіх категорій дітей: звільнених із місць позбавлення волі; засуджених, але стосовно яких виконання вироку про позбавлення волі відстрочено, а також засуджених умовно або до виправних робіт; обвинувачуваних у вчиненні злочинів і не взятих під варту в період попереднього слідства; які вчинили злочин, але звільнені від кримінальної відповідальності у зв'язку із застосуванням заходів громадського впливу, акта про амністію, до яких застосовано примусові заходи виховного характеру, а також тих, які вчинили суспільно небезпечні дії до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність; звільнених зі спеціальних навчально-виховних закладів; яким лікувальними закладами встановлений діагноз «наркоманія»[2]. Вплив обліку різних категорій дітей може бути неоднозначним, що потребує додаткового вивчення.

Кримінальне покарання дітей не може бути самоціллю. Профілактична робота, що виражена у вирозі суду, має бути, перш за все, попереджувальною та виховною. Для цього потрібний відкритий розгляд кримінальних справ дітей та обов'язкове спрямування копії вироків суду в кримінальну міліцію у справах дітей для взяття на облік та проведення відповідної роботи з дітьми, до яких було застосовано заходи виховного впливу, яких звільнено від відбування покарання у місцях позбавлення волі, звільнено від відбування покарання з випробуванням із застосуванням іспитового терміну. Отже, діяльність суду з профілактики правопорушень не обмежується лише проведенням судового засідання. Вона має бути спрямована на облік та узагальнення злочинів дітей за демографічними ознаками: віком, статтю, місцем проживання; групою та динамікою злочинів, умов, які сприяли скоєнню злочину.

З метою визначення особливостей проявів фізичного насильства дітьми, які знаходяться на особливому обліку КМСД нами було проведено індивідуальні опитування (N=21) дітей, які перебувають під вартою в ізоляторах тимчасового тримання (ІТТ) міськрайвідділів міліції Закарпатської області, затриманих за скоєння насильницьких злочинів.

Серед дітей, які перебувають під вартою: 90,5% – хлопці, 9,5% – дівчата. Вік опитуваних – від 11 до 17 років, середній зріст – 158,9 см.

Дітям було запропоновано добровільно розповісти про себе, свою родину, де і як вони проводили вільний час, про подію, яка визначила їх місце перебування під вартою та обрати один із запропонованих варіантів відповіді щодо мотивів застосування фізичного насильства проти інших. Під час опитування дітей в приміщенні знаходився охоронець, тому воно проходило методом вибору одного із заздалегідь підготовлених варіантів відповіді. Респонденту дозволялось задавати лише додаткові питання щодо уточнення процедури вибору відповіді.

За допомогою інтерв'ю було також встановлено: місце проживання респондента, кількість членів сім'ї, наявність у неповнолітніх батька і мами та їх професії. Було встановлено, що більша частина опитаних вільний час перебувала на вулиці та розважалась з друзями (76,2%), вдома допомагали батькам – 9,5%, займалися спортом на спортивному майданчику – 9,5%, навчалось тільки 4,8%. За результатами опитування з приводу мотивації поведінки дітей все відповіді були згруповані в три групи: немотивований вчинок, потреба самоствердження та поганий вплив оточення. Переважна більшість опитаних дітей визнало, що застосування фізичного насильства було немотивованим вчинком (61,9%), другу позицію зайняла потреба самоствердження (28,6%), на останньому місці – поганий вплив оточення (9,5%). Аналіз результатів дослідження встановив значні психосоціальні відмінності групи дітей, які перебувають під вартою, від інших груп, що знаходяться на профілактичному обліку в КМСД. Головна відмінність – зв'язок гостро імпульсивного необдуманого застосування фізичного насильства дітьми із відсутністю сім'ї (коєф. кореляції за Пірсоном -0,264). Випадки імпульсивної насильницької реакції на

конфліктну ситуацію К.Бютнер пояснює двома найпоширенішими причинами: страх бути травмованим, ображеним, отримати травми; досвід пережитої раніше образи, психотравма чи сам напад. Причому, чим інтенсивніше вияв агресії, тим сильніший стоїть за нею страх. Хоча вияви образи і злості відрізняються у дітей, батьків та вихователів, з одного боку їх варто розглядати як наслідок унікальної життєвої ситуації кожного, а з іншого виникає питання про можливість попередження насильства з боку дітей та можливість для дитини оптимально розвивати свої здібності у спільній діяльності з дорослими, в тому числі навчитися розв'язувати конфліктні ситуації [3].

А.Бандура вказує що “поведінка людини активується подіями, які набувають рис загрози в результаті асоціації з болісними спогадами”. Аверсивні переживання призводять до очікування неприємностей, які можуть активувати страх або захисну поведінку. Поки не буде вироблено ефективної стратегії поведінки у відповідь, будь-яка загроза може викликати сильне емоційне переживання. Вже знайома загроза активує захисну поведінку не тільки через аверсивні властивості, але тому, що передбачає можливість негативних наслідків, якщо не буде застосовано адекватних заходів. Захисна поведінка не забувається ніколи, навіть якщо загрози вже нема. Встановлено, що роль подій з попереднього досвіду в управлінні агресивною поведінкою є визначальною. Коли агресія в одних випадках винагороджується, а в інших ні, то рівень то рівень агресивної реактивності можна змінити просто шляхом зміни контексту подій, які сигналізують про можливі зміни[4].

В теорії девіантного поведінки вирізняють різні форми агресії: відкриту та приховану, проактивну та реактивну, інструментальну та ворожу агресію. Існують різні моделі пояснення виникнення агресивної поведінки: психоаналіз вбачає у ній прояв Едипового комплексу, необіхевіоризм вважає агресивну поведінку наслідком фрустрацій, які особистість переносить в процесі “соціального наочіння”, інтеракціонізм вбачає наслідок об'єктивного “конфлікту інтересів”. Ми особливу увагу звернули на модель соціального опрацювання Кріка і Доджа. Ця модель пояснює агресивну поведінку як дефіцит

соціальних компетенцій, який спирається на проблеми переробки інформації. Виходячи із цієї концепції, неповнолітні проходять існуючу послідовність пізнавальних процесів, коли вони переживають потенційно агресивну поведінку. Спочатку діти намагаються прикрасити подію, тобто вони ніби збирають інформацію з оточення. Потім діти інтерпретують подію під впливом цієї отриманої інформації, а також на основі попереднього досвіду. Таким чином неповнолітні, що проявляють фізичне насилля, намагаються надати певної оцінки ситуації, що склалася. Третій крок : неповнолітній розглядає варіанти можливих реакцій на подію, шукає відповідну реакцію. Ця фаза є вирішальною, неповнолітні оцінюють відповідність різних реакцій і обирають оптимальне рішення. На заключній фазі ця реакція реалізується у вчинок. Центральний аспект теорії Крика і Доджа полягає у тому, що агресивні неповнолітні майже завжди тяжіють до вибору з-поміж можливих варіантів саме ворожих, негативних реакцій, тому що найчастіше ситуація оцінюється як негативна. У різноманітних дослідженнях багаторазово підтверджувався той факт, що агресивні неповнолітні, схильні до фізичного насилля нейтральну ситуацію оцінюють як ворожу або загрозову [5]. Як наслідок, вони надають перевагу насильницькому, а не ненасильницькому варіанту розв'язання конфлікту чи реакції на дану ситуацію, мають малий обсяг альтернативних дій.

Майбутнє цивілізованої держави неможливо уявити без впровадження сучасних технологій та інноваційних проектів. На сьогодні проводиться робота по розробці Комплексної цільової програми профілактичної роботи з неповнолітніми на 2011 – 2016 рр. Програма суттєво допомагатиме в роботі працівникам міліції, які опікуються дітьми. Вони зможуть ефективніше взаємодіяти з іншими підрозділами ОВС, освітніми закладами, соціальними службами і недержавними організаціями. У ній використана Трирівнева модель профілактики правопорушень серед дітей та молоді, яка дозволяє комплексно підходити до розв'язання проблеми – не обмежуючись реагуванням на вже скоєний злочин, а й активно працюючи з потенційними порушниками закону,

учнівською молоддю та їхніми сім'ями загалом на рівні громади.

З метою корекції поведінки неповнолітніх, що схильні до фізичного насилля, Аугзбурською робочою групою було розроблено теоретичну і довідникову інтервенційну програму зменшення агресії молоді у виправних закладах – TAV. В основі програми лежить стратегія сприяння поширенню і поглибленню певних навичок дітей. Завданнями програми є покращення соціально-розвивальних досягнень, як наприклад, диференціювання сприйняття суперечливих ситуацій. Сюди входить здатність неповнолітнього переміститися в думки і почуття іншої особи. При цьому вони вчаться піддавати сумніву зразки мислення і переходити від “чорно-білого мислення” до диференційованої оцінки соціальних ситуацій. Програма також сприяє формуванню у дитини навичок вирішення проблем, тобто, програма вчить їх формувати цілі та розщеплювати проблеми на окремі кроки. Метою програми не є пряма зміна поведінки, а формування у неповнолітнього принципово іншої позиції до агресивної поведінки, що зміцнює можливість опору важким ситуаціям. [5].

Згідно з «Доповіддю про насильство щодо дітей у світі» та інших міжнародних програм захисту прав дитини, напрямки профілактичної роботи з дітьми, що застосовують фізичне насильство, треба поділяти за рівнями їх існування:

1) попередження насильства на соціально-політичному рівні, коли попередження насильства виступає як політична мета;

2) попередження насильства на рівні громади, коли попередження виступають в якості негайних та оточуючих факторів ризику;

3) попередження насильства на рівні ключових ситуативних факторів, які здатні прискорити насильство, яке б за інших умов було б неможливим.

Трирівнева модель профілактики враховує особливості психічного та фізичного стану молодої людини в період формування її особистості, коли їй особливо потрібні підтримка і турбота з боку дорослих, і тому вона має нести справедливую та пропорційну відповідальність за свої дії. Трирівнева модель профілактики ґрунтується на засадах поваги до суспільних цінностей,

орієнтована на формування у дітей (і в громаді загалом) шанобливого ставлення до загальнолюдських моральних засад, поваги до особистості, а також гендерних, етнічних, культурних та мовних відмінностей, що є в громаді. Нарешті, модель визнає права та свободи дитини, які закріплені в Міжнародній конвенції про права дитини, зокрема її право бути вислуханою та брати участь у процесі прийняття рішень, які впливають на її життя.

Головною ж особливістю трирівневої моделі профілактики є те, що вона передбачає об'єднання ресурсів громади з метою зменшення рівня злочинності серед неповнолітніх.

Три рівні профілактики підліткової злочинності різняться цільовими групами, застосовуваними методами роботи та інструментами. На рівні первинної профілактики діяльність спрямована на налагодження конструктивної соціальної взаємодії підлітків (соціально прийнятної, законслухняної поведінки). Основними суб'єктами профілактичної діяльності на цьому рівні є система освіти та шкільні служби порозуміння (ШСП), які під час тренінгів та «кіл» проводять ціннісно-орієнтоване навчання дітей навичкам конструктивної взаємодії. Передбачається також включення навчальних компонентів із відновного та проактивного підходів в інформаційну стратегію міліції для інформування громадськості та дітей, учнів навчальних закладів.

Вторинна профілактика відбувається в той час, коли інспектор кримінальної міліції у справах дітей (КМСД) або дільничний інспектор міліції реєструють адміністративне правопорушення або інший прояв девіантної/делінквентної поведінки, що не підпадає під дію статей Кримінального кодексу України. У такому разі, координатор центру відновного правосуддя (ЦВП) у громаді може застосувати такий самий механізм реагування і подальшої реабілітації та реінтеграції, що й на третинному рівні профілактики. Однак, якщо випадок менш серйозний, профілактичну діяльність здійснює шкільна служба порозуміння, діяльність якої координує практичний психолог або соціальний педагог із числа членів мультидисциплінарної команди.

Діяльність ШСП здебільшого пов'язана саме зі вторинною профілактикою

злочинності – розв'язанням конфліктів та реагуванням на прояви девіантної поведінки учнів школи. Робота шкільної служби, як і вся модель профілактики злочинності, побудована на принципах відновного підходу. Важливим її елементом є підхід «рівний – рівному», тобто профілактичну діяльність виконують переважно старшокласники, які пройшли спеціальне навчання. Старшокласники є нейтральними посередниками в розв'язанні конфліктів, що виникають між учнями школи, проводять «кола» в класах та профілактичні заняття. Варто зауважити, що більшість конфліктів у школах, де є така шкільна служба, вдається розв'язати без втручання дорослих або застосування дисциплінарних заходів реагування. Але найбільша перевага цього способу реагування полягає в тому, що завдяки участі в процедурах розв'язання конфліктів учні приймають для себе інший спосіб побудови стосунків з однолітками.

Третинна профілактика відбувається з дітьми, які скоїли правопорушення або злочини. Тож мета профілактики цього рівня – реабілітація правопорушника та реінтеграція його в громаду. Для цього залучають належні ресурси громади та створюють середовище підтримки, що допомагає усунути причини кримінальної поведінки.

Основним інструментом моделі профілактики девіантної поведінки на цьому рівні є програма відновного правосуддя. Її суть полягає в тому, що всі особи, причетні до злочину, мають змогу зустрітися і спільно обговорити його причини й наслідки та визначити дії, які допоможуть усунути (виправити) завдану злочином шкоду. Завдяки такій зустрічі підліток має усвідомити вплив своєї протиправної поведінки та взяти відповідальність за її наслідки, виявивши це через виправлення заподіяної шкоди.

Програма відновного правосуддя може відбуватися у формі медіації, громадської підтримки (коло громади), сімейної конференції та інших формах. На цьому рівні послуги з проведення програм відновного правосуддя надають фахівці центру відновного правосуддя (ЦВП) в громаді. Інспектор кримінальної міліції у справах дітей може залучати до профілактичних дій по факту скоєння правопорушення координатора ЦВП у громаді, він може

повідомити про складні соціальні обставини, в яких перебуває дитина (незадовільна родинна підтримка, бездоглядність, жебрацтво тощо). У такому разі координатор ЦВП залучає соціального працівника від самого початку роботи з дитиною. Соціальний працівник бере участь у процедурі медіації або іншій формі відновного правосуддя, допомагає скласти й виконати план реабілітації молодшої людини [6, с.8-12].

На думку Я.И. Гілінського, покарання – це вимушений, але малоефективний метод протидії протиправній поведінці [7].

Соціальні інститути, зокрема інститут виконання покарань, мають специфічний вплив на дітей, соціалізація яких не є завершеною. Дітям старшого підліткового віку набагато складніше адекватно оцінити сенси соціальних норм, штучно створених бар'єрів та обмеження ступені їх свободи. Стигматизація дитини під час обліку в КМСД впливає на її позицію в просоціальних системах (сім'я, община, спільнота) та сприяє залученню в асоціальні системи (групи, які підпадають під визначення «підобліковий елемент»). На рівні вже профілактичного обліку дітей відбувається факт

невиправданого втручання у життя дитини, яке назавжди обумовлює його майбутнє. Головним напрямком профілактичної роботи з дітьми, що схильні до проявів фізичного насильства є впровадження «нерепресивного» втручання в їх життя. Головною перспективою цього напрямку є перетворення правосуддя щодо дітей із карального на відновне. Одним із напрямків перетворення правосуддя щодо дітей із карального на відновне є створення комплексної інноваційної моделі профілактики девіантної і делінквентної поведінки дітей. Нова модель профілактики має замінити неефективний каральний підхід.

Практичним кроком для долання крайнощів метафізично-об'єктивістського та деонтологічно-суб'єктивістського підходів може стати об'єднання ресурсів представників правової системи, зокрема правоохоронних органів, а також органів місцевої влади, соціальних служб і неурядових організацій. Розширення повноважень мультидисциплінарної команди щодо прийняття зважених рішень здатне перенести увагу з оцінки наслідків вчинків або діяльності на цілісну оцінку поведінки дітей різних соціальних груп.

Список літератури

1. Стан та чинники здоров'я українських підлітків : моногр. / О. М. Балакірева, Т. В. Бондар, О. Р. Арпох та ін. ; наук. ред. О. М. Балакірева. – К. : ЮНІСЕФ, Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка, 2011.–172 с.
2. Про попередження насильства у сім'ї [Електронний ресурс] : Закон України № 2789-14 від 01.01.2009 р. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua>
3. Бютнер К. Жить с агрессивными детьми / Кристиан Бютнер. – М.: Педагогика, 1991. – 144с.
4. Бандура А. Теория социального научения / А. Бандура. – Санкт-Петербург: Евразия, 2000. – 320с.
5. Malti T., Perren S. Soziale Kompetenz bei Kindern und Jugendlichen / Tina Malti, Sonja Perren. - Stuttgart: Kohlhammer, 2008. - 280 S.
6. Соціальна робота : Короткий енциклопедичний словник. – К. : ДЦССМ, 2002. – 536 с.
7. Гишинский Я. Девиантология : социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений» / Я.И.Гишинский – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – 520 с.

Oros O., candidate of sociological sciences

PREVENTIVE AND CORRECTIVE CAPABILITIES IN CASES OF PHYSICAL VIOLENCE AMONG CHILDREN

This article deals with theoretical and practical aspects of preventing and correction of physical violence between children. The author describes the results of investigations of features of violence among children. Models of active violent behavior are described. Special attention was paid to the explication of violent behavior based on comprehension of supplied information. The specificity of prevention and correction of violence are determined as a system of measures aimed to clear the reasons and stipulations of violence and bringing to account the persons guilty in causing the violence. Let me offer some innovative models of prophylaxis and correction of unlawful behavior, basing on non-repressive influence and altering the law from punishing to recuperating.

Keywords: physical violence, physical violence by kids, children, kids, correction, breaking the law, underage crime.